

Sociologické metody

Kapitola 11

Romana Jandourková

„At jsem se díval, jak chtěl, nebylo na něm nic pozoruhodného, až na tu plamenně zrzavou hlavu a výraz krájinu zhlédání a rozmrzelosti. Sherlock Holmes postřehl svým bystrým pohledem, čím se to zabývá, a když si povšiml, jak tážavě se na něj dívám, s úsměvem zavrtěl hlavou.“

„Až na naprosto očividná fakta, že se náš klient živil nějakou dobou manuální prací, že sňupe, je zednářem, byl kdysi v Číně a v posledních letech se hodně zabýval psaním, na něm rovněž nic jiného nevidím.“

Pan Jabez Wilson se napsal v křesle, ukazovčech pořád ještě namířeny do novín, ale oči upřené na měho společníka. [...]

„Prozradily mi to vaše ruce, milý pane. Pravičku máte o dobře číslo větší než levíčku. Napracovala se až dost a máte na ni vyvinutější svaky.“

„Ale jak jste přišel na to sňupání a svobodné zednářství?“

„Nechci podceňovat vaši inteligenci a vysvětlit vám, z čeho jsem to vyčetl, zvláště máte-li poněkud v rozporu s přislyšenými pravidly svého spolku na kloupe odznak s růžicí a kompasem.“

„Ovšem, samozřejmě, docista jsem zapomněl. Ale jak jste přišel na to, že hodně píšou?“

„Čím jiným si mám vysvětlit, máte-li pravou manžetu do výšky pět palců docela oblyskanou a na levém rukávě osoupané předloktí, jak si je pohladáte na stůl?“

„Ale co ta Čína?“

„Ryba, kterou máte vytlovodnu těsně nad prauým zápeřím, odmlkud jinud než z Číny pocházet nemůže. Trochu jsem studoval tetování, a dokonce jsem sám přispěl k literatuře o tomto předmětu. Zabarvit rybi ploutve tak jemně do růžova dokážou jedine v Číně. A když navte vidím, jak máte k řetízku od hodinek zavěšenou minci, je mi vše ještě jasnější.“

(A. C. Doyle: Spolek ryšavek)

Může symbolizujícího přisné a logické metody výzkumné práce ztě-lesňuje pro řadu lidí nesmrtelný detektiv z Baker Street. Na základě pozorování vytváří hypotézy, vyřizuje ty nepoužitelné a nakonec dospívá kombinací pozorování a logiky k trumfálnímu výsledku. Takové štěstí mohou vědci – nejen sociální, ale i přírodní – Holmesovi jenom závidět. Potýkají se totiž s tolika nejednoznačnostmi, že po krysaličské průzračnosti není v jejich práci občas ani památky. Přesto však pozorování a logické zpracování dat ke každé vědě nutně patří. I sociologie potřebuje metodu.

Slovo metoda, které v běžné řeči často používáme, pochází z řečtiny, kde *metoda* znamená cesta za něčím. Pokud hovoříme o metodě ve vědě či přímo v sociologii, jde o systematický postup, kterým se snažíme odhalovat souvislosti našeho světa. Metoda poznání odhaluje souvislosti již existující, čímž se liší od metody tvůrčí, jak se projevuje třeba v umění, které vytváří skutečnosti nové.

Pokud chce sociologie obstát jako věda, musí mít její zkoumání nějaký empirický základ, nemůže zůstat jen u rozvíjení apriorních soudů, ale musí sbírat materiál ve světě kolem sebe. Když si výzkumníci sednou ke stolu a začnou provádět nejtrůznější psané materiály, pouštějí si obrázové a zvukové záznamy, procházejí počítačové databáze, hovoříme o tzv. **desk research**. Jestliže za sběrem materiálu vyrazí do terénu, jedná se o **terénní výzkum**. V praxi bývájí tyto přístupy kombinovány.

11.1 Kvalitativní, nebo kvantitativní přístup?

Pro sběr a vyhodnocování dat mají sociologové k dispozici celou řadu metod – od čisté kvalitatativních až po přisné kvantitativní. Kvantitativně orientovaný badatel získává omezený počet informací o velkém množství jedinců, aby mohl ověřit platnost jasně formulovaných hypotéz a vyslovit tak generalizace o celé populaci. Využívá standardizované způsoby získávání dat a statistiku k vyhodnocování jejich souvislosti. Tito výzkumníci preferují deduktivní přístup, neboť vycházejí z nějaké teorie či obecně pojatého problému, a formulují hypotézy o vztažích mezi proměnnými tak, aby následným sběrem dat byli schopni ověřit pravdivost těchto hypotéz. Kvalitativní badatelé se snaží získat různými způsoby co nejvíce dat v obvyklé o množství množství jedinců, aby mohli pátrat po pravdelmostech a významech, které se za získanými informacemi skrývají. Využívají spíše induk-tivní přístup, kdy na základě sbíraných dat a vysledovaných pravi-delností v nich vyslovují předběžné závěry (pracovní hypotézy), které pak dalším sběrem dat ověřují.

Takto odlišné přístupy poskytují data s rozlišnou *reliabilitou* a *validitou*. Zatímco kvalitativní výzkumník usiluje o co nejvyšší validitu – neboli platnost výsledků (zda skutečně zjistil to, co chtěl zjistit), kvantitativní výzkumník má na srdci spíše reliabilitu – tedy spolehlivost výsledků (zda by za stejných okolností došel on či někdo jiný ke stejnému závěru).

Na první pohled se zdá, že se setkáme se sociology nesmiřitelně upřednostňujícími buď kvalitativní, nebo čistě kvantitativní metody. Ve skutečnosti však lze tyto přístupy efektivně kombinovat. Kvantitativní výzkumy používají např. kvalitativních metod k formulaci hypotéz, či jako pomocný nástroj při interpretaci dat. Kvalitativní výzkumníci mají zase čas od času potřebu ověřit svá zjištění na větším vzorku lidí pomocí kvantitativních metod. Je dobré seznámit se alespoň se základními metodami obou těchto přístupů, abychom pro zkoumaný jev byli schopni využít jejich nejvhodnější kombinaci.

Výzkumný problém

Na počátku každého zkoumání stojí výzkumný problém. Můžeme se např. ptát, zda jsou Romové diskriminováni v přístupu k některým společenským statkům. Odpovědí bude nejspíš nějaký popis situace. Složitější úkol nastává tam, kde se ptáme nejen na to, jak věci vypadají, ale také na příčiny. Například nejen zda se lidé častěji než dříve stávají členy náboženských sekt a extremistických politických hnutí, ale také proč tak činí.

U kvantitativního výzkumu usilujeme o co nejužší a nejpřesnější vymezení výzkumného problému, abychom co nejsnadněji mohli ověřit platnost přesně naformulovaných hypotéz. Kvalitativní badatelé si nechávají poměrně široké pole působnosti, aby přílišným okleštěním zkoumané skutečnosti nepřišli o některé důležité souvislosti týkající se výzkumného problému. Proto kvalitativní analýzy často předcházejí velkým kvantitativním výzkumům.

Před začátkem každého výzkumu je dobré zjistit, zda se tématem už někdo relativně úspěšně nezabýval, protože nemá smysl s velkými náklady objevovat objevené. Badatel pak podle toho, co o výsledcích práce svých předchůdců zjistil, může zvážit svůj další postup.

Hypotézy

U kvantitativních výzkumů následuje po vymezení úkolu formulace hypotéz. Hypotéza je většinou tvrzení předpovídající, že mezi dvěma nebo více proměnnými/znaky (viz dále) existuje souvislost.

Hypotézu musíme vyslovit tak, aby výzkum dal jasnou odpověď na to, zda jsme ji vyvrátili, nebo ne. To znamená, že všechny v hypotéze zmíněné proměnné musí mít svou **operační definici** – neboli popis operací, kterými budeme dané proměnné měřit. A vztahy mezi jednotlivými proměnnými by měly být ověřitelné. Příkladem takové jednoduché hypotézy může být tvrzení, že vysokoškolačky odkládají narození prvního dítěte do vyššího věku než ženy s nižším vzděláním. Proměnnými tedy jsou „nejvyšší dosažené vzdělání ženy“ a „věk ženy při porodu prvního dítěte“. V případě první proměnné lze sledovat pouze dvě hodnoty: 1 – vysokoškolské vzdělání; 2 – nižší než vysokoškolské vzdělání. V případě druhé proměnné by stačilo uvést věk v letech při narození prvního dítěte. Pokud bychom ovšem chtěli sledovat platnost takovéto hypotézy v čase, bylo by dobré přiřadit další proměnnou – např. „rok narození ženy“ atd. Kvalitní formulování hypotéz je možné pouze v případě, že badatelé relativně dobře znají zkoumané prostředí. Jestliže mají vyslovit závěry o prostředí, ve kterém jsou v pozici cizinců, je dobré, aby pro formulování hypotéz použili některý z kvalitativních přístupů.

Proměnné/znaky

Proměnné neboli znaky jsou symbolickým vyjádřením vlastnosti určitého jevu. Platí, že znak by měl nabývat alespoň dvou hodnot/kategorií (podmínka diskriminability – rozlišitelnosti), měli bychom brát v úvahu všechny hodnoty/kategorie, které k danému jevu patří (podmínka úplnosti), a dvě různé hodnoty/kategorie znaku, jež nemohou odpovídat jedné vlastnosti jevu (podmínka jednoznačnosti). Vrátime-li se k proměnné „nejvyšší dosažené vzdělání ženy“, které jsme přiřadili dvě hodnoty znaku: 1 – vysokoškolské vzdělání; 2 – nižší než vysokoškolské vzdělání, vidíme, že tato proměnná dané tři podmínky splňuje, neboť nabývá alespoň dvou hodnot, zcela vyčerpává škálu možností a dané hodnoty znaku jsou jednoznačné – nikterak se nepřekrývají. K hodnotám/kategoriím znaku je potřeba dodat, že by měly být určovány v souladu s účelem výzkumu. V tomto případě je zbytečné, abychom zkoumali, zda ženy s nižším než vysokoškolským vzděláním mají maturitu, či nikoli. Hodnoty/kategorie musí být odvozeny z jednoho klasifikačního principu a musí udržovat stejnou obecnost.

Znaky z hlediska vztahů, o nichž vypovídají, rozlišujeme na nominální (mají několik navzájem se vylučujících hodnot), ordinální (u těch lze jejich hodnoty navíc nějak seřadit) a kardinální (zjednodušeně řečeno jsou to ty, které lze „změřit“).

Z hlediska výzkumného problému dále rozlišujeme *znaky nezávislé* (předpokládané příčiny – např. věk dítěte) a *znaky závislé* (předpokládané důsledky, např. výška dítěte v cm). Rozlišujeme *znaky zjevné* (manifestní), které lze zjistit přímo (pohlaví apod.), a *znaky skryté* (latentní), které nelze zjistit přímo, a musíme tedy použít větší množství otázek (např. inteligence).

Výběr z populace

Spolu s formulováním hypotéz a operacionalizací pojmů je nutné učinit následující rozhodnutí: jakým způsobem výzkum uspořádáme, jakou techniku zvolíme pro sběr a analýzu dat a jakým způsobem provedeme výběr z populace, o kterém chceme vyslovit své závěry.

Abychom se nemuseli dotazovat úplně všech lidí, o kterých chceme získat potřebné informace, provedeme tzv. výběr z populace. Populace (někde také cílová populace) představuje soubor jednotek, o nichž chceme vyslovit závěr. Pokud z tohoto souboru vyloučíme všechny jednotky, od kterých nejsme schopni získat potřebné informace (např. lidé na služebních cestách, kteří nejsou k zastížení), získáme tzv. základní populaci. Ze základní populace pak vybíráme takovou část, jež bude celou tu populaci zastupovat, a informace získané v této části bude možné za určitých podmínek zobecnit na celou populaci. Této části se říká **výběrový soubor**.

Výběr šetří nejen čas a peníze, ale umožňuje díky zobecnitelnosti vyslovit i pravděpodobné závěry o lidech, kteří by byli jinak nedostupní. Výběrový soubor je reprezentativní v té míře, nakolik odráží vlastnosti základního souboru. Jeho reprezentativita závisí na přesnosti vymezení populace, na adekvátnosti a rozsahu výběru a také na homogenitě či heterogenitě zkoumané populace. V případě, že se sociolog rozhodne dělat výběr z populace, je nucen vzít v úvahu i chyby odhadů, kterých se zákonitě dopouští, zobecňuje-li ze vzorku na celou populaci. Náhodná chyba odhadů je způsobena tím, že výběrový soubor nikdy přesně nereprezentuje základní soubor. Tuto chybu lze vypočítat a její hodnota je mimo jiné závislá na velikosti výběrového souboru (čím větší výběrový soubor máme, tím bude náhodná chyba menší). Systematická chyba výběru (vychýlení/posunutí/bias) vzniká především v důsledku nevhodně zvoleného postupu výběru a kvůli nevhodnému zpracování dat. Systematická chyba vyjadřuje odlišnost výběrového odhadu od správné hodnoty zkoumané veličiny. Cílem výzkumníka při výběru je, aby tyto odchylky byly co nejmenší.

Pilotáž a předvýzkum

Jestliže tedy máme zvolený způsob, kterým získáme výběrový soubor, měli bychom také zvolit vhodnou metodu sběru dat o tomto souboru. Abychom se vyvarovali nepřijemných překvapení, je nezbytné před vlastním sběrem dat provést *test výzkumného nástroje* (kterým je třeba scénář rozhovoru, dotazník, stanovená kritéria pozorování) – tzv. **pilotáž**. Nedocenitelný bývá často i tzv. **předvýzkum** (vlastní výzkum v malém), který odhaluje překážky, na něž bychom mohli při sběru a analýze dat narazit. Předvýzkum by měl ověřit, zda je sběr dat technicky proveditelný, jak funguje koordinace výzkumného týmu a zda je celý výzkum vůbec uskutečnitelný.

Sběr a zpracování dat

Následuje vlastní sběr dat a jejich kódování. Během těchto kroků je nezbytná pečlivá kontrola pravdivosti informací, správného zaznamenávání informací a toho, zda vše probíhá tak, jak má. Sebraná a okódovaná data je pak třeba převést do podoby vhodné pro hromadné zpracování dat. Jakmile jsou data uložena, vyčištěna a zálohována, mohou být podrobena statistickým analýzám, abychom mohli ověřit platnost našich vstupních hypotéz. Při analýze dat velmi záleží na typu dat a vhodnosti použití té které metody analýzy. U kvantitativních výzkumů zpravidla nelze analyzovat všechny vztahy mezi proměnnými – a mnohdy je to i zbytečné. Jestliže badatelé dospějí k závěru, že zjištěné informace stačí pro úspěšnou prezentaci dat, mohou *fázi analýzy a interpretace dat* ukončit.

V současnosti není možné velké množství informací, které mají sociologové k dispozici, zpracovávat pouze pomocí tužky, papíru a kalkulačky. Sociologové se uchylují k stále sofistikovanějším počítačovým programům. Počítače nejenže umožňují rozsáhlé a do hloubky směřující zpracování informací, ale ani sebelepší počítačový program nám nebude nic platný, jestliže mu dodáme chybná data, nebo když nevíme, jaká data jsou vhodná pro požadovanou analýzu. Samo ovládnutí počítačového programu ještě neznamená, že jsme schopni provést uspokojivou analýzu a interpretaci dat. Sociologové by tedy měli mít dobré znalosti z oblasti statistiky, matematiky a metod sběru dat, pokud chtějí s takovými programy zacházet. I kvalitativní sociologové mohou ke zpracování dat využít některý z počítačových programů (např. ATLAS). Tyto programy zjednodušují práci s textovými i obrazovými daty, zpřehledňují kódování a umožňují grafické znázornění vztahů mezi jevy, kategoriemi a subkategoriemi. Na jedné straně počítače práci s daty usnadňují, na druhé straně vyžadují přesné zadání

dat, znalosti ohledně ovládnání programu, znalosti jednotlivých analýz a v neposlední řadě i poctivé zálohování dat, protože počítač je jenom stroj a případná ztráta pracně shromažďovaných dat je jen těžko nahraditelná.

11.2 Jednotlivé výzkumné metody

Zaměříme se nyní na jednotlivé výzkumné metody. Každá z nich má své nesporné výhody a má také svá omezení. O vhodnosti použití té které metody rozhodujeme na základě okolností, jež výzkum provázejí (podmínky zadavatele, rozpočet, časová a prostorová omezení, velikost výzkumného týmu apod.).

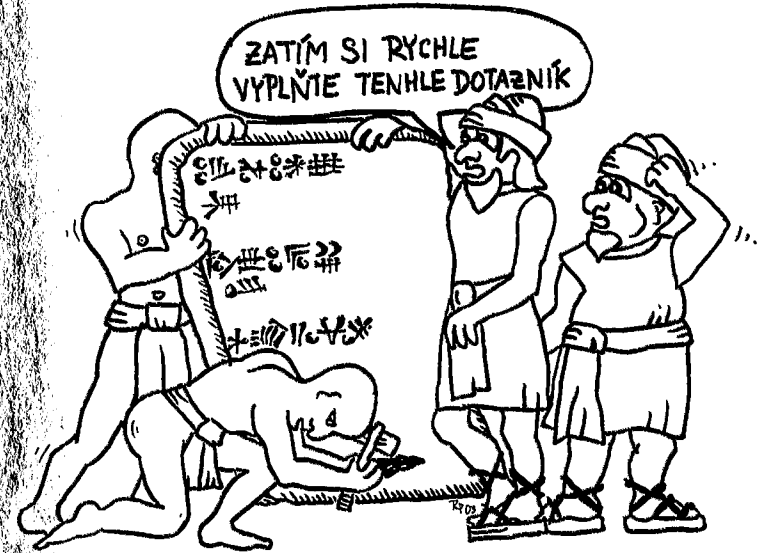
Experiment v sociologii

Jedna výzkumná metoda, která je klíčová v přírodních vědách, je společenským vědám většinou odepřena, totiž **experiment**. Experiment musí být opakovatelný a ověřitelný. U sociálních jevů však mnohdy nemůžeme simulovat všechny potřebné podmínky. Například není možno z výzkumných důvodů opakovaně nechat proběhnout revoluci. Přesto se některé experimenty i zde objevily. Patří k nim třeba tzv. garfinkelink.

Garfinkelink je technika umělé provokace, pomocí které výzkumník naruší běžnou rutinu lidského jednání. Technika je nazvána po H. Garfinkelovi, který ji v etnometodologii zavedl. Garfinkelink umožňuje zkoumat nevyslovená interpretační schémata každodenního života, např. známý fakt, že doslovný obsah toho, co je v konverzaci řečeno, neodpovídá tomu, co je účastníky jako obsah této konverzace sdíleno. Když dostali formální otázku: „Jak ti jde škola?“, výzkumníci reagovali (studenti, kteří se pochopitelně o experimentu svému okolí nesvěřili) vlastním dotazem, kterým se dožadovali upřesnění. Toto narušování provokativním jednáním (když se např. bez předchozího upozornění studenti začali doma chovat jako podnájemníci) naráží pochopitelně i na etické problémy.

Dotazníkové šetření

Klasickým nástrojem, který se používá v sociologickém zkoumání, je **dotazník**. Jeho použitelnost se týká především kvantitativně orientovaného výzkumu. Dotazník je vlastně formulář určený respondentovi a obsahující otázky a varianty odpovědí. Může také obsahovat místo na odpověď. Dotazník je velmi rozšířeným nástrojem, protože

umožňuje rychlé zpracování dat. Jeho nevýhodou je však to, že neposkytuje respondentovi široký prostor pro vyjádření a je použitelný pouze v prostředí, které je výzkumníkům relativně dobře známé. Dotazníky je možné rozesílat poštou, osobně rozdávat a sbírat. Vytvoření kvalitního dotazníku vyžaduje pečlivou a přesnou práci. Pokud má dotazník fungovat, je vhodné začít zajímavými otázkami, na které se snadno odpovídá, dále položit méně zajímavé otázky, poté citlivé osobní otázky (včetně identifikačních údajů) a nakonec choulostivé otázky přezdívané „Zeptej se a uteč“. Tvůrci dotazníků by neměli opomenout skutečnost, že jedna odpověď může ovlivnit odpovědi na další otázky – tzv. haló efekt při dotazování, a že dotazník by měl být na první pohled snadno vyplnitelný a přehledný.

Rozhovory

Jsou-li k dispozici šikovní tazatelé, lze využít **metodu rozhovoru** (interview), při které školený tazatel klade osobně a ústně otázky dotazovanému, aby tak řízeným způsobem obdržel informace. Metoda je oblíbená a často používaná i z důvodu nižšího procenta odmítnutí ze strany dotazovaných. Návratnost je tedy vyšší než např. při použití dotazníku, nároky na kvalitu tazatelů jsou však podle náročnosti vý-

zkumu někdy vysoké. Podle míry standardizace sociologie rozlišuje mezi standardizovaným, polostandardizovaným a nestandardizovaným interview. Způsoby dotazování lze také dělit podle toho, jak jsou informace zaznamenávány (klasicky tužkou na papír, přímo do počítače), a jak rozhovor probíhá (tváří v tvář, telefonicky, prostřednictvím elektronické pošty).

Důležitou roli při dotazování hrají kvalitně a srozumitelně formulované otázky, popřípadě i vyčerpávající nabídka možností odpovědi, pokud se jedná o tzv. uzavřené a polouzavřené otázky, kde respondent vybírá některou z nabízených odpovědí. Sociologové zpracovávají i otázky otevřené, na které respondent odpověděl vlastními slovy – jejich zpracování však bývá časově i metodologicky náročné, a proto jsou u standardizovaných rozhovorů využívány v omezené míře.

Pozorování

Další možnou metodou je **pozorování**. Může jít např. o pozorování přímé, při kterém nedochází k dotazování zkoumaných osob ani jejich ovlivňování. Postupuje se při něm podle předem připraveného plánu. Takto se dá zkoumat např. životní styl nebo sociální interakce. Je vhodné pro zkoumání malých skupin nebo komunit. *Zúčastněné pozorování* probíhá tehdy, jestliže výzkumník vstoupí do života zkoumané komunity. To mu na jednu stranu umožňuje proniknout hlouběji do pozorovaných jevů, na druhou stranu mu hrozí nejen riziko ztráty vědecké objektivity, ale také může do pozorovaných jevů zasáhnout.

Při *standardizovaném pozorování* je přesně dáno, co a jak má výzkumník pozorovat. U *nestandardizovaného pozorování* má pozorovatel velký prostor pro to, čeho si může všimnout. V případě *skrytého pozorování*, kdy pozorovatel zůstává neviděn (ať již fyzicky, či jen neprozradí to, že ostatní pozoruje), můžeme narazit na etické problémy. Pokud z hlediska kvality pozorování výzkumníkova přítomnost nevadí, hovoříme o *pozorování zjevném*. Je však potřeba zvážit fakt, že když lidé vědí, že jsou pozorováni, mají tendenci chovat se jinak.

Studium dokumentů

Badatelé mohou získat užitečná data i studiem dokumentů. Ke vhodným metodám patří obsahová analýza a sekundární analýza dat.

Jeřábek (1992:81) uvádí tyto typy dokumentů:

1. osobní dokumenty vytvořené z iniciativy autora: zpravidla vypovídá o svých zážitcích, názorech, postojích apod.; náleží sem dopisy, diáře, autobiografie, zprávy před sebevraždou, přiznání nebo doznání;

2. úřední dokumenty, které vznikly se záměrem shromáždit určitý soubor údajů; např. statistiky, úřední výkazy, soudní akta;
3. tištěné a další materiály hromadného předávání informací (noviny, časopisy, knihy, fotografie, filmy, videozáznamy a některé výtvořiny materiální kultury).

Studium dokumentů má jak výrazné výhody, tak i nevýhody (viz Jeřábek, 1992:82). K přednostem patří, že můžeme zkoumat výpovědi lidí nedostupných, třeba již zemřelých. Jejich výpověď také není zkreslena tím, že by se přizpůsobovala výzkumníkovi. Je možné zkoumat dokumenty za velmi dlouhou dobu a velikost výběru (počet dokumentů) může být větší než u pozorování, rozsah jako u dotazníku nebo rozhovoru. Dokument je záznamem, který byl proveden spontánně a jeho tvůrce na sebe možná více prozradí. Studium dokumentů je levnější než dotazování nebo používání rozhovoru v terénu. Dokumenty vytvořené profesionály mohou mít vysokou kvalitu.

Druhou stranou mince jsou nevýhody dokumentu. Patří k nim základní fakt, že dokumenty nebyly vytvořeny pro účely sociologického zkoumání, mnohé z nich nemají dostatečně dlouhou životnost a některé se ztrácejí, mohou chybět informace potřebné k tomu, abychom je pochopili. K některým dokumentům se vůbec nedostaneme, jindy zase chybí dokumenty od lidí, kteří málo píšou (méně vzdělaní). Neverbální chování nám uniká, záznamy nejsou pořizovány ve stejný čas a stejným způsobem, máme potíže s kódováním a nemůžeme vždy srovnávat údaje v čase.

■ **Obsahová analýza** je výzkumná technika pro systematický a kvantitativní popis obsahu komunikace. Zjišťuje obsah sdělení, jeho autora, záměr a předpokládaný účinek na příjemce. Předmětem obsahové analýzy nemusí být jenom to, co si představíme pod slovem text, tedy písemné dokumenty, ale také rozhlasové nebo televizní vysílání, telefonická komunikace, umělecká díla, videozáznamy apod. Její využití je široké. Využívá se v literární vědě k určení autorství díla nebo k analýze srozumitelnosti textů. V psychologii pomáhá při zkoumání slovní zásoby a v sociologii při zkoumání politické komunikace, masových médií, při analýze změny hodnotových postojů nebo životního stylu. Její výhodou je, že často máme k dispozici texty z dlouhých časových období a jejich zkoumání se přitom nijak přímo nedotýká zkoumaných osob. Jde tedy o tzv. neintervenci přístup. Obsahová analýza má čtyři základní formy: a) frekvenční analýza – což je klasifikace textových prvků a zjištění jejich četnosti; b) valenční analýza – to je uvedení specifitějších hodnocení (negativní, neutrální, pozitivní, např. je možné zkoumáním novinových článků zjistit, jaká hodnocení bývají spojována s pojmem daňová reforma); c) analýza

intenzity – ukazuje sílu hodnocení; d) analýza kontingence – všimá si výskytu určitých řečových prvků v souvislosti s jinými pojmy (např. pojem daňová reforma s pojmem přerozdělování).

Obsahová analýza postupuje v těchto fázích: nejdříve je stanovena hypotéza, na jejímž základě jsou vybrány kategorie (jednotlivá slova, stylistické charakteristiky, témata, objekty, hodnoty, postoje), jejichž přítomnost má být měřena. Pak jsou stanoveny zkoumané jednotky (symboly, slova, nadpisy, odstavce) a jejich četnost a rozsah. Kvantitativní výsledky jsou potom analyzovány. V současnosti mají výzkumníci k dispozici i speciální počítačové programy.

■ Při **sekundární analýze** dat badatel využívá data z jiných výzkumů, ať již se jedná o oficiální statistická data, nejrůznější databanky statistických údajů, nebo klasická archivní data. V případě, že jsou potřebná data k dispozici, šetří tato metoda nejen čas a peníze, ale poskytuje i více prostoru pro nejrůznější srovnávací analýzy. Nevýhodou je, že často nelze odhalit chyby, kterých se dopustili ti, jejichž data se budou sekundárně analyzovat.

Historická sociologie se musí spokojit s tím, že zkoumá dokumenty o jevech, protože jevy samé už nemá k dispozici. Musí se tedy zabývat interpretací a kritikou historických pramenů. Snaží se historické projevy systematizovat a vytvářet jejich typologii. Například se může snažit o rekonstrukci historických forem institucí, sociálních systémů nebo kulturních vzorců a zvyků. Od historie zaměřené na jedinečné události a podrobnosti se sociologická historická metoda liší tím, že se snaží o typologizaci sociálních jevů a poznání sociálních mechanismů.

Biografická metoda

Biografická metoda se snaží popisovat život jedince v souvislostech jednání, zkušeností a kulturních souvislostí. Biografický výzkum vzniká spoluprací mezi jedincem a výzkumníkem. Jde o interpretaci životní dráhy člověka někým jiným, což biografickou metodu odlišuje od autobiografie. Autobiografie ale může být v biografickém výzkumu použita. Biografickým materiálem jsou např. též dopisy, deníky, kroniky, cestovní záznamy nebo soudní dokumenty zkoumané pomocí obsahové analýzy. Biografická metoda je výrazně interdisciplinární záležitostí, protože bere v úvahu např. i poznatky psychologie, lékařství, gerontologie, pedagogiky, literární vědy nebo etnologie.

Biografický přístup může korigovat jednostrannost jiných výzkumných přístupů, které zdůrazňují hlediska makrosociální, objektivistická, kvantitativní, statistická, strukturální a systémověteoretická. Jeho nevýhodou je omezená reprezentativita.

Počátky biografické metody jsou spojeny se jmény W. I. Thomas a F. Znaniecki, kteří provedli analýzu korespondence polských emigrantů v USA ve známém průzkumu nazvaném *Polský sedlák v Evropě a Americe*.

Zakotvená teorie – Grounded Theory

Metodu **zakotvené teorie** lze zařadit mezi klasické kvalitativní metody. Cílem této metody je vytvořit teorii. „Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.“ (Strauss, Corbinová, 1999:14) Je to teorie odvozená induktivně.

Zakotvená teorie vychází stejně jako ostatní metody z určitého výzkumného problému, který zužuje prostřednictvím výzkumné otázky. Výzkumná otázka by měla být formulována tak, aby nechala dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu. Postupným sběrem a analyzováním dat je pak tato otázka přeformulována tak, aby se její záběr zužoval. Celý proces sběru a analýzy dat je postaven na hledání pojmů, které se zkoumaným jevem souvisejí, a následném odhalování vztahů mezi nimi. Příkladem výzkumné otázky může být třeba tato:

Jak ženy zvládají své těhotenství v případech, kdy je jeho průběh komplikován chronickým onemocněním, kterým žena trpí? Ačkoli je tato otázka, alespoň ve svém globálním tvaru, pro kvantitativní výzkum příliš široká a nestrukturovaná, pro výzkum podle zakotvené teorie je zcela vyhovující. Tato otázka říká, že budeme zkoumat ženy, jejichž těhotenství komplikuje nějaké chronické onemocnění. Tento výzkum bude na zvládání takového těhotenství pohlížet očima těhotných žen, tj. bude se zabývat tím, co ony dělají nebo co si myslí, a ne tím, co si myslí lékaři nebo někdo jiný. (Strauss, Corbinová, 1999:24–25)

Badatel zpravidla vychází z nějakého vyprávění a snaží se zjistit, jak vyprávěč vnímá to, o čem vypráví. Nástrojem analýzy textu jsou různé typy kódování.

Cílem *otevřeného kódování* je nalezení podstatných pojmů a výroků, které mají vztah ke zkoumanému jevu, a prvotní odhalování některých vztahů mezi těmito výrazy. Pojmy vztahující se k jednomu jevu pak seskupujeme do kategorií a subkategorií. Všechny námi odhalené vztahy jsou provizorní a musí být ověřeny na dalších datech. Na základě rozboru kategorií se badatel snaží odhalit vlastnosti, které jednotlivé pojmy v kategorii spojují. Každá z odhalených vlastností pak má svou dimenzi (např. frekvence výskytu, intenzita, délka trvání). Pak lze vytvořit „dimenzionální profil“ každého jevu, který nás seznamuje s vlastnostmi toho jevu za daných podmínek.

Cílem *axiálního kódování* je odhalování příčin a následků jednotlivých jevů. Každému jevu v určitém kontextu lze přiřadit konkrétní příčinné podmínky

(události nebo případy, které vedou k výskytu nebo vzniku jevu) a intervenující podmínky (které jsou v podstatě širším kontextem toho jevu a ovlivňují strategii vyrovnání se s jevem – např. čas, prostor, kultura, ekonomický status, stav techniky, status). Dále pak lze odhalit interakce, které jev provázejí, strategii vyrovnání se s jevem a nakonec lze popsat i následky jevu – ať již skutečné, nebo potenciální. Jedná se o proces hledání vztahů mezi jednotlivými kategoriemi.

Selektivní kódování je takové, které má doplnit postupně vznikající kostru vypravěčova obrazu reality. Kolem centrální kategorie seskupíme ty ostatní tak, aby vznikla určitá teorie. Jedná se o neustálý proces sběru a analyzování dat tak, abychom mohli navrhnout, ověřovat a doplňovat hypotézy o vztazích mezi pojmy a výroky.

Za ideálních podmínek by tato teorie měla odhalit určitý proces konstruování reality. Nejde o statický popis nějakého jevu, jde o zachycení tohoto jevu v jeho dynamičnosti. Celý proces sběru a analýzy dat by měl skončit v okamžiku, kdy již nenalzáme žádné nové nebo významné údaje k jednotlivým kategoriím a všechny vztahy mezi kategoriemi jsou ověřeny na datech. Cílem je tedy specifikace podmínek, za kterých se jev vyskytuje, popis interakcí, které se k němu vážou, a popis výsledků či následků, jež následují.

Zásady kvalitativního výzkumu

Zásady, které se snaží dodržet badatel využívající kvalitativní přístup, můžeme shrnout do několika bodů. Hendl (1997:32–34) uvádí osm takových vlastností kvalitativního výzkumu. Prvním je *otevřenost*. Je tím míněna otevřenost jak vůči zkoumaným osobám, tak i vzhledem ke zkoumané situaci a použitým metodám. Proto se také plán výzkumu nebo hypotézy mohou dotvářet až během výzkumu. Výzkumník má být otevřený vůči tomu, jak situace definují ti druzí, a být schopen přebírat jejich role. Být otevřený k druhým také znamená, že výzkumník je schopen poznávat i sebe sama.

Zahrnutí subjektivity znamená, že výzkumník se částečně identifikuje se zkoumaným jevem, osobou nebo prostředím. Kdyby tomu tak nebylo, badatel by se nedostal k subjektivním interpretacím druhých osob. I zde se setkáváme s pojmem otevřenost vůči zkoumanému člověku. Ten by měl mít možnost podnitit, nebo naopak ukončit své jednání, vyprávění nebo naslouchání. I tato „dialogická otevřenost“ má pochopitelně své meze. Výzkumník se musí řídit „strategickou racionalitou“, protože má hledat odpovědi na určité otázky a řešení problémů.

Procesuálnost označuje skutečnost, že během výzkumu se mění např. metody nebo způsoby interpretace.

Reflexivita označuje připravenost výzkumníka reagovat na něco nečekaného, s čím se může během zkoumání setkat. Na změnu může badatel odpovědět třeba změnou používané výzkumné metody.

Zaměření na případ znamená pozornost věnovanou jednotlivým případům. „Provádí se jejich podrobný popis, navrhuje se pomocí nich teorie, které se také jimi přezkušují.“

Historicita a kontextuálnost. Protože předměty humanitních věd mají vždy nějakou historii, je třeba historicky uchopovat i jednotlivé případy a všechny závěry „validizovat“ pro daný kontext.

„Ve společenských vědách je problematické hledat kontextově nezávislé zákonitosti podobné zákonitostem v přírodních vědách. Takové zákonitosti platí právě jenom v přírodních vědách a i tam se zpochybňují.“ (ibid.) Tomuto vědomí říkáme *problematizace determinovanosti*. Nalezneme-li v jednání lidí pravidelnosti, můžeme je vysvětlit použitím nějakého systému pravidel, ale i ten se neustále mění a může z něj být řada výjimek.

Pojem *iterativní heuristika* poukazuje na to, že získané výsledky ovlivní další sběr dat i plánování výzkumu.

Prezentace dat

U vlastního výzkumu musíme počítat s tím, že nic neprobíhá tak ideálně, jak jsme předpokládali. Lidé nechtějí spolupracovat, máme málo lidí a peněz, jsme v časovém presu, zadavatel by byl rád, kdyby výsledky odpovídaly jeho představě světa. Tyto okolnosti je třeba při interpretaci a prezentaci dat vzít v úvahu. Sociologové by neměli opomíjet vhodnou prezentaci výsledků svých šetření, ať již jde o veřejnou prezentaci v rámci tiskové konference, nebo publikaci výsledků v nějakém periodiku či knize. Tato zdánlivá třešnička na dortu je nakonec tím jediným, co je z někdy dlouhodobé práce velkého množství lidí vidět, takže je namísto sociologům přát i dopřát, aby i tato závěrečná tečka dopadla co nejlépe.

• • •

Výzkum týkající se lidské společnosti je ve své podstatě velmi choulostivou záležitostí. Je tedy samozřejmé, že sociologové by měli dodržovat určité **etické zásady** spojené s výzkumem (nejrůznější *etické kodexy* práce sociologa). Mezi základní pravidla patří: nepřekračování vlastních schopností a kompetencí, ochrana zkoumaných osob před poškozením, respektování práva osob na soukromí a důstojnost, zachování vědecké objektivity výzkumu, důvěryhodné zacházení s výzkumnými daty (včetně jejich prezentace), nezatajování možných zkresení atd.

Literatura

- Disman, M.: *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha 1993.
Hendl, J.: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha 1997.
Jeřábek, H.: *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha 1992.
Strauss, A., Corbinová, J.: *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno 1999.

Pojmy k zapamatování

metoda, desk research, field research, kvantitativní a kvalitativní přístup, reliabilita, validita, hypotéza, operační definice, proměnné, znak nominální, ordinální, kardinální; výběrový soubor, základní soubor,

systematická chyba, náhodný výběr, kvótní výběr, pilotáž, garfinkelink, dotazník, standardizovaný rozhovor, standardizované pozorování, obsahová analýza, biografická metoda, zakotvená teorie

Kde najít českou sociologii

Sociologii najdete samozřejmě všude tam, kde lidé systematicky uvažují o společnosti a společenských příčinách jevů. Pokud však chcete hledat profesionální sociologii, můžete začít v naší vlasti hned na několika místech. Tato kapitola nebude příliš zábavná, ale v každém případě může poskytnout několik kontaktů na místa, kde zájemce může uspokojit svou touhu po hlubším poznání oboru a dostat se do blízkosti lidí, kteří se sociologií intenzivně věnují.

Mnohé užitečné odkazy na „výskyt“ sociologie najdete na internetové adrese www.spps.cz, kterou provozuje *Sdružení na podporu sociologie*. Prostor nám umožňuje učinit pouze několik stručných odkazů na pracoviště, která se sociologií systematicky zabývají. Jak každý sociolog ví, instituce vznikají, zanikají a mění se. Proto je pravděpodobné, že celá řada údajů v této kapitole může být neaktuálních už v okamžiku vydání knihy. Pro základní orientaci by však mohly tyto stránky posloužit.

12.1 Školy

Sociologická bádání se realizují na řadě vysokoškolských pracovišť. Například na sociologické a sociálně psychologické charakteristiky hospodářských a řídicích procesů se zaměřují na vysokých školách připravujících ekonomy a manažery. Sociologie je součástí studia budoucích učitelů zejména společenskovedních předmětů, a učí se proto na pedagogických fakultách, kde se provádí také výzkum v oblasti sociologie výchovy a školy. Sociologickým výzkumem venkova a zemědělství se zabývá katedra humanitních věd Provozně-ekonomické

Úvod do sociologie

Jan Jandourek

portál